

תשובה אחת, שני שלבים

בנימין אלבוים ואילן גלבר

לעילוי נשמת
יעקב שלמה בן משה יהודה ז"ל

באורות התשובה מתאר מרן הרב קוק שני סוגי תשובה - תשובה הדרגתית ותשובה פתאומית. אמנם, עיון בדבריו מראה, כי אין כוונתו לתאר שני סוגי תשובה נפרדים, אלא שתי קומות הנצרכות זו לזו ועומדות זו על-גבי זו.

לגבי משך זמנה, התשובה מתחלקת לשני חלקים: תשובה פתאומית ותשובה הדרגית.

הפתאומית באה מתוך איזה ברק רוחני הנכנס בנשמה. בפעם אחת מכיר הוא את הרע ואת הכיעור של החטא ונהפך לאיש אחר, וכבר מרגיש הוא בקרבו השתנות גמורה לטובה. תשובה זו באה על-ידי איזו הופעה של סגולה פנימית, על-ידי איזו השפעה נשמתית גדולה, שראוי לחפש את נתיבותיה בעמק תעלומה.

וישנה תשובה הדרגית. לא בריקה הבריקה בקרבו להתהפך מן העומק של הרע אל הטוב, אלא מרגיש הוא שצריך להיות הולך ומטיב דרכיו ואורחות חייו, רצונו, הלך מחשבותיו, וכמהלכו זה הולך הוא וכובש לאט לאט את דרכי היושר, מתקן את המידות, מטיב את המעשים, מלמד את עצמו איך להתבשר יותר ויותר, עד שהוא בא למעלה רמה של זיכוך ותיקון.

התשובה העליונה באה מהברקה של הטוב הכללי, של הטוב האלוהי השורה בעולמות כולם, אור חי העולמים. נשמת כל האצילית מצמירת לפנינו בהודה וקדושתה, כמה שהלב יכול לספוג. והלא באמת הכל הוא טוב וישר כל כך, והיושר והטוב שבנו הלא הוא בא מהתאמתנו אל הכל, ואיך אפשר להיות קרוע מן הכל, פרוד משונה, מופרד כאבק דק שכלא נחשב. ומתוך הכרה זו, שהיא הכרה אלהית באמת, באה תשובה מאהבה בחיי הפרט ובחיי הכלל.

אוחת התשובה פרק ב

על פניו נראה, שהרב מחלק בפרק זה כבקודמו את התשובה לסוגיה. בפרק הקודם חולקה התשובה לסוגים שונים מצד הנהגת העולם בעולמו. על האדם להיות מחובר לטבע הפיזי, לבריאות הנפשית, למסורת ולדת, ובעל השקפת עולם שכלית בנויה. פגם בכל אחד מהחיבורים - דורש סוג תשובה שונה.

כהמשך ישיר לפרק זה נראה פרק שני, המחלק את כל סוגי התשובה שבפרק הראשון לשני סוגים נוספים, מצד הופעתם במציאות: אם כהברקה פתאומית או כבשלות הכרתית הדרגתית.

השאלה המתבקשת היא איזה מן הסוגים עליון מחברו.

אין השאלה מכוונת לרומם את האחד על פני חברו ולומר שהאחד רצוי והשני אינו רצוי. אלא, כמו שבפרק הראשון אין הסידור של טבע - אמונה - שכל, (שהטבע תחתון לאמונה וזו תחתונה לשכל שבא על-גביה) בא לגנות את התחתון, אלא לסדר את הסוגים במערכת, כשכל הסוגים הם חלקים מהפזל השלם - כך גם בסידור המתבקש בין התשובה הפתאומית לתשובה ההדרגתית.

לכאורה התשובה על כך כתובה בפירוש בתחילת הפסקה האחרונה של הפרק:

התשובה העליונה באה מהברקה של הטוב הכללי.

אנו רואים בבירור שהרב מחשיב את התשובה הפתאומית, הבאה מתוך איזה ברק, לתשובה עליונה. האומנם כך? כמה עליונה יותר התשובה הפתאומית שמקור ההתעוררות אליה מצוי בגורם חיצוני? האם לא עליונה יותר תשובה הדרגתית הבונה את עצמה שלב אחר שלב, המתקדמת באופן מחושב ומודע, הבאה מתוך "שמרגיש הוא שצריך להיות הולך ומטיב דרכיו ואורחות חייו" - מתוך האדם עצמו?

אמת היא שהתשובה הפתאומית מקורה גבוה יותר, שכן ההתעוררות אליה באה מ"ברק ורוחני" עליון, מ"הופעת סגולה", מ"הברקה של... אור חי העולמים". אך כתהליך תשובה אנושי - וכזו היא התשובה, שיכת האדם - הרי עליון יותר תהליך בו פועל האדם, ובו מתעורר הוא מעצמו לתשובה.

בנוסף, נראה שבהמשך הפסקה האחרונה גולש הרב לתאר תשובה הדרגתית:

והלא באמת הכל הוא טוב וישר כל כך... ואיך אפשר להיות קרוע מן הכל...

לפנינו תאור חשבון נפש אנושי, שהוא המונח ביסוד התשובה ההדרגתית.

מתברר שתחת הכותרת "התשובה העליונה" כלל הרב את שני סוגי התשובה. אם כן לאיזה תשובה התכוון הרב בכותרת "התשובה העליונה"? לפתאומית או להדרגתית?

המפתח לפתרון בעיה זו ולהבנת כל הפרק טמון לדעתנו בפתיח של הפרק:

לגבי משך זמנה התשובה מתחלקת לשני חלקים...

חלקים דווקא. לא סוגים שונים של תשובות מגדיר הרב בפרק זה, כי אם חלקים של תהליך התשובה.

התשובה נחלקת "לגבי משך זמנה" לשני פרקים. פרק ההתעוררות הפתאומית ופרק התשובה ההדרגתית. קודמת כרונולוגית לכל תשובה - התעוררות, שזו, מטבעה, פתאומית. משינה מקיצים, ורגע היקיצה - "רגע כמימריה", ומקור ההתעוררות הזו - מחוץ לאדם, שכן הישן לא מעיר את עצמו, ו"אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים"¹. זו

¹ ברכות ה"ב, נדרים ז"ב, סנהדרין צה"א

היא הופעה של "סגולה" - ברק המכריק, "שראוי לחפש את נתיבותיה בעמקי תעלומה".
 "והחכמה מאין תמצא"².

לאחר הברקה זו, מרגיש האדם שהוא צריך להיות הולך ומטיב. הולך הוא ובונה את עצמו שלב אחר שלב באופן מחושב ומודע, מתקן את המידות ומטיב את המעשים.

לאור כל האמור רואים אנו את הפרק באור חדש. כיוון שאין לפנינו שני סוגים אלא תהליך אחד, לא תיתכן עליונות של חלק אחד על משנהו, שהרי שני החלקים הם חיוניים לשלם.

וזו כוונת הרב בפסקה האחרונה: התשובה העליונה - דהינו השלמה - באה מהברקה ומתבססת בהכרה ובחיים, ומורכבת היא משני החלקים.

מבהיר לנו הרב ששומה על התשובה השלמה להיות מורכבת משני החלקים הללו. תשובה בה אחר ההתעוררות הפתאומית לא תבוא בנייה אנושית, איטית ואיטנה - אינה תשובה שלמה.³

אחרי שכתבנו את הדברים ראינו בספרו של הרב פילבר "עיונים באורות התשובה", שהסביר לכל אורך הפרק, ששני תהליכי תשובה שונים לפנינו, ובסוף הפרק הרב מסביר את מקור התשובה הפתאומית, שהתשובה הפתאומית מקורה מהעליונות שמחוץ לאדם.

ועם כמה דחקים הנובעים מהנחה זו - המוטעית לעניות דעתנו - נצרך הרב פילבר להתמודד בכיאורו:

א. אם כל אחד מהסוגים - הפתאומי וההדרגי - יש בו תהליך תשובה מלא, אם-כן היכן עוזבת החטא והקבלה לעתיד בתיאור התשובה הפתאומית? על כך עונה הרב פילבר בהערה 4: "... בתשובה הפתאומית כל התהליך הנ"ל נעשה בבת אחת, כבר בעת הכרת החטא ההשפעה היא כה גדולה עד שהוא נהפך מיד לאיש אחר..."

המקור לכך שבפתאומיות נהפך האדם לאיש אחר הוא הגמרא: "על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור - מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו"⁴, אלא שברור שאין הרהור תשובה גומר תהליך תשובה. "רשעים מלאים חרטות כרימון" - הרהורי תשובה שאין בעקבותם תיקון אורחות-חיים משאירים את האדם, בסופו של דבר, רשע כשהיה. התשובה הפתאומית היא "עלייה בהר ה'" - קפיצת מדרגה, ושלב נוסף והכרחי הוא - "יקום במקום קדשו", ואין השני בכלל הראשון.⁵

ב. אם כדבריו, שהתשובה ההדרגית עומדת בפני עצמה ולא כקומה נוספת על-גבי ההתעוררות הפתאומית, מה מגיע את התשובה ההדרגית? מהו הגורם להתחלת ההתקדמות האיטית?

² איוב כח יב

³ במידה מסוימת גם שלושת מערכות התשובה המפורטות בפרק הראשון אינן רק תשובות שונות אלא גם הן מצטרפות לבנין תשובה שלימה הנבנה משלושת סוגי התשובה זו על-גבי זו. וכך כוונת הרב בפסקה האחרונה בפרק הראשון, באמרו בהתייחסות לתשובה השכלית: "תשובה זו, הכלולה מקודמותיה, היא כבר מלאה אור אין קץ, היא באה להפך את החטאים כולם לזכויות, מכל השגיאות היא מוציאה לימורים נשגבים, ומכל ההשפלות-עליות נהדרות. זאת היא התשובה שעניי כל אליה נשואות, שהיא מוכרחת לבוא ושוספה לבוא".

⁴ קדושין מט ע"ב

⁵ על הפסוק בתהילים כד ג-ד: "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו - נקי כפים ובר לבב", פירש המלבי"ם: יעלה בהר ה' - לפי שעה, יקום במקום קדשו - שיעמוד שם בדבקתו. כדי להתמיד בעמידה בהר ה' צריך להיות "נקי כפים ובר לבב" - "מתקן את המידות, מטיב את המעשים".

הרב פילבר עונה על כך בהערה 5: "התשובה הפתאומית מקורה גם מכוח נפשי מיוחד המצוי באופיו של האדם. אופי זה מבואר ב"מוסר הקודש" (עמוד קכו⁶) בתור האופי המתנודד המצוי באנשים 'שאין בהם מנוחה, עומדים הם תמיד בשקול, להיות עולים עד רום שמים, או גם לרדת למעמקי תהומות', ואילו בעלי התשובה ההדרגתית הם 'האנשים אשר עשה אותם א-להים ישר שתכונתם שוקטה וההדרכה הישרה והמנוחה הפנימית היא גורלם הקבוע, להם אמנם אם יתיגעו בתורה ובמוסר ובחכמה יעלו במעלות גדולות'".

לדעתנו, אין בדברי הרב כמוסר הקדש מענה לקושי שבפניו עומד הרב פילבר, שכן על שני סוגי האנשים המתוארים באורות הקודש חייבים אנו לומר, שתיאור אופי ההתקדמות שלהם יש כאן, אך תיאור ה"מניע הראשון" הגורם להתחלת התנועה אין כאן.

קושי נוסף מעמידים דברי הרב כמוסר הקודש בפני הרב פילבר: אם גם בבעלי האופי המתנודד מקור התשובה הוא בכוח נפשי המצוי באופיים היכן הוא ה"ברק רוחני הנכנס בנשמה"? בקושי זה הרגיש הרב פילבר, ולכן כתב שהתשובה הפתאומית מקורה גם בכוח נפשי מיוחד המצוי באופיו של האדם - נוסף על הברק המבריק. אלא שדבריו דחוקים, שכן החילוק העיקרי עליו עומד הרב בפרקנו הוא שהתשובה הפתאומית באה מתוך ברק הנכנס בנשמה ואילו ההדרגתית אינה באה מהברקה רוחנית אלא מהרגשה אנושית, ובמיוחד לדברי הרב פילבר בהערה 9, שדברי הרב בסיום הפרק באו לבאר שמקור התשובה הפתאומית מהעליוניות שמחוץ לאדם - בניגוד להדרגתית הנובעת מרגשות האדם - קשה יהיה לומר שהתשובה הפתאומית מקורה גם באופי האדם.

⁶ בספר נדפס בטעות קנו